

EXAMENSARBETE

Hösten 2010

Lärarytbildningen

Specialpedagogik i förskolans verksamhet

- **En studie om hur pedagoger och specialpedagoger beskriver bemötandet av barn i behov av särskilt stöd**

Författare

Ann-Margret Mauritsson

Camilla Westerberg

Handledare

Marie-Louise Hjort

Examinator

Jerry Rosenqvist

Specialpedagogik i förskolans verksamhet

- **En studie om hur pedagoger och specialpedagoger beskriver bemötandet av barn i behov av särskilt stöd**

Abstract

Syftet med studien är att studera hur pedagoger och specialpedagoger i förskolans verksamhet beskriver och upplever sitt arbete med barn i behov av särskilt stöd. Sex semistrukturerade intervjuer har genomförts på olika förskolor för att få svar på detta. Fyra förskollärare och två specialpedagoger har deltagit i intervjuerna. Det framkom i undersökningen att de anser att det är barn som har någon slags svårighet eller som är i behov av lite mer stöd än andra barn. Det framkom även att de anser att alla barn är i behov av särskilt stöd någon gång. Det pedagogerna betonade var att se barnens behov och möjligheter till utveckling ur ett individuellt perspektiv. Samtliga tillfrågade pedagoger på förskolan betonar vikten av stöd och hjälp av specialpedagogerna. I undersökningen framkom det även vilka faktorer som pedagogerna och specialpedagogerna anser ligga bakom ett behov av särskilt stöd.

Nyckelord: bakomliggande faktorer, barn i behov av särskilt stöd, bemötande, kompetens, pedagog i förskolan, specialpedagog, specialpedagogik

Förord

Vi vill framföra vårt tack till alla de respondenter som ställt upp i vår studie. Tack för er tid och ert engagemang, utan er hade det inte blivit någon uppsats.

Ett stort tack till våra nära och kära som har stöttat oss och stått ut med alla våra timmar framför datorn.

Vi tackar varandra för ett gott samarbete.

Slutligen vill vi tacka vår handledare Marie-Louise Hjort som väglett oss genom arbetet med uppsatsen. Tack för din tid och dina goda råd som lotsat oss framåt i arbetet.

Ann-Margret Mauritsson och Camilla Westerberg

December 2010

Innehållsförteckning

Förord	4
1. Inledning	7
1.1. Bakgrund	7
1.2. Syfte och frågeställning	9
2. Litteraturgenomgång	9
2.1. Perspektiv på barn i behov av särskilt stöd	9
2.1.1 Specialpedagogik i förskolan.....	10
2.1.2. Normalt – avvikande	11
2.1.3. Diagnos eller inte	12
2.1.4. Åtgärder	13
2.2 Den sociala och fysiska miljöns betydelse.....	14
2.2.1 Den sociala miljön.....	14
2.2.2 Den fysiska miljön	16
2.3 Kompetens i förskolans verksamhet	17
3. Metod	19
3.1. Metodval	19
3.2. Undersökningens urval.....	19
3.3. Genomförande	20
3.4. Etiska aspekter	20
3.5. Bearbetning av insamlat material.....	21
4. Resultat och analys	22
4.1. Begreppet barn i behov av särskilt stöd	22
4.2. Sociala och fysiska miljö.....	23
4.3. Erfarenhet och kompetens	24
4.4. Bakomliggande faktorer	25
4.5. Specialpedagogens stöd.....	25
5. Diskussion	27
5.1. Metoddiskussion	27

5.2. Resultat- och analys diskussion.....	28
6. Sammanfattning	33
7. Referenslista.....	34
Intervjufrågor till pedagogerna	Bilaga 1.
Intervjufrågor till specialpedagogerna.....	Bilaga 2.

1. Inledning

Vad menar vi när vi säger att barn är i behov av särskilt stöd? Vad är särskilt stöd? Vilka barn handlar det om och hur kan stödet se ut? Frågorna är många och svaren eller meningarna går ofta isär. Skolverket (2006) menar att de barn som anses vara i behov av särskilt stöd är de barn som kan ha behov av ett tillfälligt eller ett mer långvarigt stöd. Det innebär att verksamheten behöver anpassas efter barnets behov och förutsättningar. Ett sådant stöd kan vara att arbetssättet förändras eller anpassas efter barnets behov eller att det behöver skapas en bättre fysisk miljö för barnet. Det kan även innebära att det behövs ett specialpedagogiskt stöd.

Öhlmér (2004) menar att alla barn är i behov av särskilt stöd någon gång oavsett utveckling. Hon menar vidare att det oftast tas för givet vad som menas med särskilt stöd och att pedagogerna vet vem som är i behov av stöd. Men Öhlmér ställer sig frågande om de verkligen vet det. Enligt Tideman, Rosenqvist, Lansheim, Ranagården och Jacobsson (2004) är de barn som är i behov av särskilt stöd en föränderlig grupp. Allt handlar om vad som bedöms vara normalt eller avvikande. Det handlar om sättet att se på varandra, viljan att särskilja och vilka värderingar som finns i samhället.

Inom förskolans verksamhet möter pedagogerna barn med olika behov och förutsättningar och en del av dessa barn är i behov av särskilt stöd. Förskolan är det första steget i en lång utvecklingsprocess och en del av barnens vardagliga miljö. Björck-Åkesson (2009) menar att det som sker under dagen på förskolan inverkar på alla barns utveckling och lärande oavsett om det behövs stöd eller ej. Därför är det betydelsefullt att verksamheten bemöter, förstår och hanterar den mångfald som finns för att de bästa möjligheterna ska skapas. Pedagogerna bör ha den kunskap och information som behövs för att skapa trygghet och på bästa sätt kunna stödja och hjälpa barnen i sin utveckling och sitt lärande.

1.1 Bakgrund

Förskolan fick 1998 en egen läroplan (Lpfö 98) vilket innebär att den lyder under skollagen. Avsikten med detta var att länka samman hela utbildningssystemet och att en gemensam syn på kunskap, utveckling och lärande skulle följa barnen genom hela utbildningen. Med hela utbildningssystemet menas tiden på förskolan och sedan tiden vidare genom den obligatoriska skolan, inkluderat förskoleklass och fritidshem. När barnen kommer till förskolan tar de alltså

det första steget i sin utbildning. I Lpfö 98 står de mål som förskolorna är ålagda att sträva mot att uppnå genom att bedriva en pedagogisk verksamhet.

Den pedagogiska verksamheten skall anpassas till alla barn i förskolan. Barn som tillfälligt eller varaktigt behöver mer stöd än andra ska få detta stöd utformat med hänsyn till egna behov och förutsättningar (Utbildningsdepartementet, Lpfö 98, 2001, s.8).

Av citatet ovan kan utläsas att alla barn är välkomna till förskolan oavsett behov och förutsättningar. Det är pedagogerna och verksamheten som skall arbeta för att finna lämpligt stöd för vart barns lärande under trygga och berikande former. Alla ska få möjligheten att känna delaktighet och gemenskap i den miljö de vistas i och ges möjlighet till utveckling och lärande utifrån sina förutsättningar. Palla (2009) diskuterar om hur förskolan ska anpassa verksamheten efter barnen och inte tvärtom. Barn i behov av särskilt stöd är inte en homogen grupp, utan det finns olika anledningar och intensitet och det leder till att det finns många typer av stöd. Det är förskolans uppdrag att se till att verksamheten individanpassas för alla barn och inte bara till ett fåtal. Det ställer stora krav på pedagogerna i förskolan. De måste vara flexibla och se barnens lärande ur många synvinklar. Ett dilemma enligt Bergström (2001) kan vara att veta var det behövs en förändring när lärandet förefaller som misslyckat. Det kan även vara att pedagogerna börjar leta efter fel hos barnen.

Om vi vuxna tittar på barnet som om det vore onormalt så börjar barnet göra detsamma på sig själv (Bergström, 2001, s.121)

Samtals det istället om varandras olikheter och kvaliteter så lär man sig att respektera det och det förefaller som en naturlig del att människor är olika. På så vis kan det utvecklas en förståelse för att människor tänker och lär olika. Istället för att försöka skapa en symbios där likheten med alla andra förefaller som det ”normala” (Bergström, 2001). Även Höistad (2001) poängterar vikten av hur man ser på varandra och menar att det är av stor betydelse att få känna att man är någon. Identitetsutvecklingen är lika viktig för alla barn oavsett om det finns behov av stöd eller inte.

1.2 Syfte- och frågeställning

I förskolans pedagogiska verksamhet finns det barn med olika förutsättningar och behov. Det är i förskolan som grunden för barnens utveckling och lärande läggs. Alla barn har samma grundläggande behov men en del behöver särskilt stöd tillfälligt eller långvarigt för att få behoven tillgodosedda. En viktig princip i förskolans verksamhet är att utgå från varje barns behov och förutsättningar. Syftet med studien är att studera hur pedagoger och specialpedagoger i förskolans verksamhet beskriver och upplever sitt arbete med barn i behov av särskilt stöd.

För att få svar på detta ställer vi följande frågor

- Hur beskriver pedagogerna och specialpedagogerna barn i behov av särskilt stöd?
- Hur beskriver och upplever pedagoger och specialpedagoger sin situation att kunna möta barn i behov av särskilt stöd?

2. Litteraturgenomgång

I litteraturgenomgången beskriver vi perspektiv på barn i behov av särskilt stöd. Under åren har begreppet barn i behov av särskilt stöd ändrats från att peka ut några specifika barn till att gälla alla barn. Alla barn kan vara i behov av stöd någon gång under sin uppväxt. Vidare belyser vi hur den sociala och fysiska miljön påverkar och har betydelse för barnen i förskolans verksamhet. Likaså pedagogernas kompetens för att kunna möta alla barn i verksamheten. Vårt arbete utgår från verksamhetsnivå som enligt Lutz (2009) är när pedagogerna och barnen möts i en verksamhet som anpassas och utformas efter barnens olika behov och förutsättningar. När vi skriver pedagoger menar vi förskollärare och barnskötare verksamma inom förskolan.

2.1 Perspektiv på barn i behov av särskilt stöd

Nedan belyser vi specialpedagogik i förskolan, normalt – avvikande, diagnos eller inte och åtgärder. För cirka 50 år sedan utvecklades specialpedagogiken i Sverige och internationellt och pedagogiken utgår från alla barns rätt till utbildning. Specialpedagogiken är ett flervetenskapligt kunskapsområde där grunden är pedagogik men även psykologi, sociologi, medicin och teknik (Björck-Åkesson, 2009).

2.1.1 Specialpedagogik i förskolan

På många olika sätt kan specialpedagogik definieras, men de flesta betonar att det handlar om barn med specifika svårigheter av något slag (Fischbein & Österberg, 2003). Det kan vara svårigheter som har sin grund i fysisk, psykisk, social, emotionell eller språklig skada. Det kan även vara något som uppstått i uppväxtmiljön (Toshach, 1983). Enligt Persson (2008) är det svårt att göra en allmän definition på specialpedagogik. Det som Persson i likhet med Nilholm (2007) konstaterar är att de specialpedagogiska insatserna sätts in där den vanliga pedagogiken inte räcker till. Däremot menar Palla (2009) att:

Specialpedagogik kan sägas handla om hur vi tillsammans kan skapa möjligheter så att alla människor, stora som små, kan få vara delaktiga i den gemenskap som vårt demokratiska samhälle innebär och strävar efter. Där varje individ är betydelsefull, har något att bidra med och kan känna tillhörighet. Därför skulle jag vilja karakterisera specialpedagogik som en möjligheternas pedagogik (Palla, 2009, s. 10).

Palla (2009) poängterar vikten av att fokusera på möjligheterna då problemen kan förvandlas till utförbarhet och för att kunna skapa mening i arbetet med barn behöver alla inom förskolan förhålla sig till specialpedagogiken och dess innebörder. Enligt Asmervik (2001) kan det negativa med specialpedagogiken vara att det avvikande betonas så att man inte ser barnens resurser.

Två olika perspektiv på specialpedagogisk verksamhet är *kategoriskt* och *relationellt* perspektiv. Inom specialpedagogiken har det skett ett paradigmskifte, fokus är nu mer relationellt, socialt fokuserande synsätt med samspelet i blickfånget mellan individ och omgivning istället för fokus på ett psykomedicinskt synsätt (Rosenqvist, 2007). Det kategoriska perspektivet talar om barn *med* svårigheter som låg begåvning eller svåra hemförhållanden som ofta bestäms av diagnoser och individen ses som avvikande. Åtgärder i form av speciella metoder och särskild behandling riktas mot individen. Det relationella perspektivet talar om barn *i* svårigheter och har ett bredare perspektiv där övrig pedagogisk verksamhet samspelar med specialpedagogik. Barnens förutsättningar ses relationellt där en förståelse för att förändringar i barnens omgivning kan påverka deras utveckling (Palla, 2009). Betoningen måste öka på att den sociala och fysiska miljön i förskolans vardag ska ge stöd till barnen (Sandberg & Norling, 2009).

Enligt både Lutz (2009) och Sjöberg (1997) är många gånger definitionen av barn i behov av särskilt stöd otydlig. Sjöberg anser att när begreppet förändrades till barn *i* behov av särskilt

stöd istället för barn *med* behov av särskilt stöd var utgångspunkten att alla barn har samma grundläggande behov men att vissa barn är i behov av särskilt stöd för att få sina behov tillgodosedda. Enligt Öhlmer (2004) kan barn i behov av särskilt stöd delas in i två grupper. Barn som behöver kontinuerligt stöd under en lång period och barn som behöver stöd då och då under kortare perioder. Barn som behöver stöd kontinuerligt är barn som har svårigheter med bland annat, social interaktion, kommunikation, uppmärksamhet, impuls kontroll, aktivitetsnivå, läsning och skrivning. Barn som behöver stöd till och från är bland annat barn med sjukdomar som kräver både fysiska och psykiska behandlingar. Sjöberg (1997) anser att det är omöjligt att avgränsa och definiera vad det är som gör att ett barn är i behov av särskilt stöd. Först måste man försöka beskriva vad ett normalbarn innebär och Sjöberg menar vidare att det kan vara en anledning till att definitionen av barn i behov av särskilt stöd är otydlig. Likaså att det kan vara en rädsla för att avgränsningarna blir för skarpa och på så vis medför att vissa barn utesluts från stöd.

2.1.2 Normalt - avvikande

Lutz (2009) anser att man bedömer och definierar barn i behov av särskilt stöd från ett vuxenperspektiv då vuxnas bedömning är att dessa barn utgör problem. Lutz menar vidare att syftet med detta är att utifrån barnens problembild kunna beskriva problemen och därigenom kunna bemöta barnen på rätt sätt, med rätt stöd i verksamhetens miljö och på sikt i samhället. Barnens beteende blir på så sätt föremål för olika professioners tolkningar av normalitet/avvikelse. Olika kunskaper och motiv kan ligga till grund för gränsdragningarna som görs och vissa yrkesutövare har makten att sätta gränsen.

När synsättet förändrades från *med* till *i* behov av särskilt stöd var det för att uttrycka en förändrad syn på avvikelser och att problemet inte skulle läggas hos barnen (Lutz, 2009). Det är inte det avvikande man ska utgå ifrån utan från det friska och att barnen ska må bra och utvecklas efter sina förutsättningar (Bergquist m fl. 2003). Även Palla (2009) diskuterar olikheter och hur vi kan se till varje individs förmåga och finna det positiva i varandras kunskaper. Fischbein och Österberg (2003) anser att problemen uppstår när barnets förutsättningar möter omgivningens krav på anpassning. Det är först när vi accepterat att vi alla är olika som vi kan hitta styrkan i det.

Att vi människor har ett behov av att kategorisera är kanske inte så märkligt, det gör världen begriplig. Men det kan också finnas en fara med denna kategorisering om den riskerar att bli permanent, att segmenteras. För är det säkert att bara för att du är i behov av stöd i en situation så är du det också i alla andra situationer? Och är det troligt att om du en gång är i behov av stöd så kommer du alltid att vara det? Och på vilket vis är du i behov av stöd? Vad innebär "särskilt stöd" egentligen? (Palla, 2009, s. 17).

I olika avseenden marginaliseras och särbehandlas en person med en funktionsnedsättning och riskerar att betraktas som avvikande (Fischbein & Österberg, 2003). "När övergår "normala" behov till att bli "särskilda" behov?" (Persson, 2008, s. 131). Redan när barnen föds så fokuseras det mycket på vad som är normalt eller avvikande. Inom barnhälsovården görs konstaterande och relaterande i förhållande till "normalkurvor" och barnens utveckling sätts i fokus på vad som anses som "normal utveckling" (Brodin & Lindstrand, 2010).

2.1.3 Diagnos eller inte

I rapporten *Tio år efter förskolereformen* (Skolverket, 2008) förklaras insatserna kring barn i behov av stöd i förskolan och det konstateras att det finns problematiska inslag för särskilt stöd. Resurserna räcker inte till, en förutsättning för stödinsatser är diagnoser och att bedömningarna är godtyckliga. Enligt Lutz (2009) kan det verka motsägelsefullt att det krävs en diagnos för att få stödinsats samtidigt som bedömningarna uppfattas ungefärliga av barn i behov av särskilt stöd. "Med eller utan diagnos har barnet/eleven enligt skollagen rätt att få det stöd, som krävs för att kunna utveckla sina specifika möjligheter." (Öhlmer, 2004, s. 21). Det är ofta föräldrarna som önskar att barnens behov utreds och de är också positivt inställda till diagnostisering för att få en förklaring till barnens svårigheter och som resulterar i stödinsatser. Pedagoger och specialpedagoger visar ofta en skeptisk inställning till diagnostisering för att det är att sätta stämpel på barnen, det vill säga sätta in dem i ett fack. Likaså att en diagnos kan skapa nya och andra svårigheter för barnen då de kan bli stämplade och det kan stärka deras identitet som avvikare (Tideman m fl., 2004). De barn som inte fått någon diagnos och inte blivit stämplade klarar sig bättre i livet än de barn med liknande begåvningsnivå som definierats som barn i behov av särskilt stöd (Sonnander, Söder & Ericsson, 1997). I Tideman m fl. (2004) studie framkommer det däremot i intervjuerna att fördelen med en diagnos är de möjligheter till ökade resurser och att det kommer fram vad barnen behöver utveckla. På så vis kan hjälpen bli mer riktad och tydlig och detta verkar utifrån Tideman m fl. studie vara av stor betydelse framförallt för föräldrarna.

2.1.4 Åtgärder

Olika slags åtgärder är nödvändiga för att ge barn en god start i livet och många olika faktorer påverkar barns utveckling och lärande (Sandberg & Norling, 2009). Det som ska styra vilket stöd som ska sättas in är utifrån barnens enskilda behov. För barn i behov av särskilt stöd är de grundläggande åtgärderna ofta att det behövs skapas struktur och ordning i en kaotisk tillvaro på olika nivåer (Öhlmer, 2004). En viktig förebyggande åtgärd är psykologiska och sociala behov för att barn i behov av särskilt stöd ska få stimulans i sin utveckling (Toshach, 1983).

För att kunna hantera komplexiteten behövs en gedigen kartläggning av varje barns svårigheter och miljöerna runt barnen för att kunna planera och genomföra åtgärder. Kartläggning är en viktig utgångspunkt för att kunna ge barnen specifikt stöd och kunna anpassa vardagen i förskolan efter barnens behov och förutsättningar. För att tillmötesgå barnens individuella och aktuella behov behövs en återkommande kartläggning göras (Sandberg & Norling, 2009). Kartläggning bör göras på individ- grupp- och organisationsnivå. På individnivå är det viktigt att se både barnens starka och mindre starka sidor, men utveckling och lärande bygger på barnets styrkor (Öhlmer, 2004). På gruppnivå är det av betydelse att hjälpa och stödja barnen både individuellt och i grupp, inte bara se till deras problem utan även se till hela barngruppen, hur en förändring kan underlätta för barnens utveckling och lärande (Persson, 2008). Haug (1998) framhåller vikten av att små grupper kan ha en positiv effekt på barnens utveckling och lärande. På organisationsnivå betonar Fischbein och Österberg (2003) vikten av att se till helheten, hur barngruppen ser ut, arbetslagets förhållningssätt, föräldrarnas delaktighet och hur miljön är utformad för att hitta en bra lösning.

Förskoleverksamheten omfattas inte av kravet på åtgärdsprogram men inom förskolan förekommer individuella planer och planer med andra namn. Namn på planer kan vara till exempel handlingsplan eller IUP, individuella utvecklingsplaner. Åtgärdsprogram som metod innebär att få en helhetsbild av vad som påverkar barnens förutsättningar för lärande, inkluderat både miljön och barnet (Skolverket, 2001). Ett åtgärdsprogram är en levande handling och ett pedagogiskt verktyg. Barnens styrkor, svårigheter och orsakerna till detta ska beskrivas så tydligt som möjligt. Det ska sättas upp rimliga mål både på kort- och lång sikt som känns möjliga att nå. Det ska även skrivas konkreta åtgärder på vad som ska göras på de tre nivåerna, individ, grupp och organisationsnivå som tidigare nämnts. Vid jämna mellanrum

ska uppföljning och utvärdering på alla nivåer göras. För att barnen ska få en chans att utvecklas efter sina förutsättningar är ett konkret åtgärdsprogram ett villkor och att det är tydligt skrivet för att det ska vara möjligt att utvärdera (Öhlmér, 2004).

2.2 Den sociala och fysiska miljöns betydelse

Nedan belyses den sociala och den fysiska miljöns påverkan och betydelse för barnen i förskolans verksamhet. Förskollärarnas förhållningssätt och bemötande gentemot barnen tillsammans med fysiska faktorer som lokaler och material formar den pedagogiska miljön (Karlsson, 2008).

2.2.1 Den sociala miljön

Miljön på förskolan har stor betydelse för om det skapas lugn eller oro (Öhlmér, 2004). Grunden för pedagogernas förhållningssätt är deras handlingar eller brist på handlingar. Det sätt pedagogerna bemöter barnen på får stora konsekvenser för barnen samt den bild pedagogerna skapar sig av barnen påverkar samspel och kommunikation (Drugli, 2003). En bra förskola innebär att pedagogerna har ett positivt förhållningssätt gentemot barnen, ett bra arbetssätt samt erbjuder barnen en bra kommunikativ och språklig miljö. Pedagogernas förhållningssätt, kunskaper och att se barnen som kompetenta individer skapar arbetssättets grund (Bergquist m fl., 2003).

I förskolan skall barnen möta vuxna som ser varje barns möjligheter och som engagerar sig i samspelet med både det enskilda barnet och barngruppen (Utbildningsdepartementet, Lpfö 98, 2001, s. 9).

Bergquist m fl. (2003) framhåller att en bra förskola för barn i behov av särskilt stöd handlar om pedagogernas attityder, förväntningar och känslor. I likhet med Bergquist framhåller även Drugli (2003) att detta bör medvetandegöras, reflekteras och förändras när det behövs, för känslor och förhållningssätt sätter sin karaktär på arbetet som görs. Palla (2009) betonar det relationella förhållningssättet där lärarna i förskolan genom vilja, engagemang och samarbete kan komma långt.

Det är betydelsefullt att då och då reflektera över sitt eget sätt att förhålla sig till de barn i behov av särskilt stöd då förhållningssättet i hög grad påverkar arbetet med barnen. Pedagogerna är viktiga redskap i arbetet med barn och hur de arbetar har betydelse för

barnens fortsatta utveckling. Det är därför viktigt att vara öppen för ny information och försöka ge alla barn goda utvecklingsförutsättningar oavsett utgångspunkt (Drugli, 2003).

I förskolans verksamhet kan det vara troligt att fler barn kommer att få svårigheter om arbetslaget inte kan samarbeta och att de har svårt att orka med de barn de har i gruppen. Förhållandena kan förebygga eller skapa problem hos barnen (Hellström, 1993). Det är som pedagog betydelsefullt att se möjligheterna och inte hindren för att kunna hjälpa och stödja barnen i sin utveckling. Det är även betydelsefullt att inte enbart se barnens problem utan att även se till helheten, hur barngruppen ser ut och hur miljön är utformad för att komma fram till en bra lösning (Persson, 2008).

Det är viktigt att reflektera över hur förskolemiljön ser ut och hur pedagogerna kan förbättra den (Bergquist m fl., 2003). En verksamhet med tydliga ramar och återkommande rutiner mår barn bra av att vistas i (Pramling Samuelsson & Sheridan, 2006). Det viktigaste menar Bergquist m fl. (2003) är att pedagogerna har viljan att förändra och utveckla arbetssätt och rutiner. Likaså att förändra och utveckla verksamheten så att det känns bra för arbetslaget, barngruppen och det enskilda barnet. Genom att se barnens möjligheter till rika upplevelser, stimulans och näring för kommunikation skapas möjligheter till utveckling. Palla (2009) anser att det är större chans att lyckas i arbetet om pedagogerna utgår från det positiva, det som är styrkor istället för svårigheterna, men att inte bortse från svårigheterna helt.

Om inte pedagogerna märker och fångar signalerna barnen sänder ut, att de inte har det bra, då ger barnen upp och tilltron till att få någon hjälp försvinner. Pedagogerna arbetar nära barnen och på så vis har de en unik möjlighet att upptäcka problem i ett tidigt skede. Genom tidigt insatta åtgärder kan långvariga negativa konsekvenser hindras (Drugli, 2003). ”Barnen behöver vuxna med stora öron, stora ögon och inte minst ett stort hjärta.” (Drugli, s. 11).

Enligt Drugli (2003) kan många pedagoger i förskolan uppleva att det är en krävande uppgift att arbeta med barn som är i behov av särskilt stöd. Det kan finnas olika anledningar till att pedagogerna inte går vidare med bekymren för att de vill skydda barnen, föräldrarna och sig själva. Orsaken kan enligt Drugli vara att de är rädda att göra fel, belasta eller riskera att stöta sig med kollegorna och föräldrarna. Det finns inga givna svar och arbetssätt att hjälpa dessa barn utan man får utgå från varje enskilt barn och familj. Det räcker inte att bara vara villig att se att barnen inte mår bra utan man måste göra något åt det också. Genom att pedagogerna inte går vidare blir de medansvariga till att barnen inte har det bra.

2.2.2 Den fysiska miljön

Den fysiska miljön handlar bland annat om barnens placering vid en samling, utformning av rummen, lekmiljön, hjälpmedel av olika slag och material som används för lek, aktiviteter och lärande (Björck-Åkesson, 2009). Det är viktigt att inte den fysiska utformningen av förskolans miljö är statisk. På ett flexibelt sätt ska miljön kunna användas och förändras utifrån barnens intressen. Likaså att barnen får vara delaktiga och aktivt delta i den fysiska miljöns utformning (Pramling Samuelsson & Sheridan, 2006). Att den fysiska miljön antingen öppnar upp eller begränsar vad barn kan göra i ett rum har betydelse för barns utveckling och lärande. Rummet skall ge utrymme för de aktiva och utforskande barnen (Davidsson, 2008).

För barnens trivsel och utveckling har gruppstorlek betydelse för miljön i förskolan. Istället för ytterligare en anställd i personalen är det positivare med färre barn i barngruppen och då särskilt för barn i behov av särskilt stöd (Asplund-Carlsson, Pramling Samuelsson & Kärrby, 2001). De stora barngrupperna har medfört att fler barn har definierats som barn i behov av särskilt stöd. Dessa barns behov hade i en mindre barngrupp kunnat tillgodoses utan extra resurstid (Sjöberg, 1997). Barnen i förskolans verksamhet har i flera år deltagit med stora barngrupper och låg personaltäthet och därmed är risken att det blir svårare att definiera barn i svårigheter. På så vis kan det bli att barnen får en tidig diagnos som följer med upp i skolåldern. Denna diagnos behöver inte bara vara en diagnos på individen utan det kan även vara en situation eller en miljö. Skillnaden är att diagnosen följer individen och inte miljön (Asplund-Carlsson m fl., 2001).

Miljön måste utformas så att en funktionsnedsättning blir ett så litet handikapp som möjligt för att garantera delaktighet och medverkan. Ett handikapp uppstår då kraven inte står i likhet med förutsättningarna (Fischbein & Österberg, 2003). Fokus bör vara på interaktionen mellan miljön och individen för att kunna forma miljön och hitta nya vägar som passar det enskilda barnet (Lutz, 2009). Genom olika ting, den fysiska miljön och sociala relationer till personer i omgivningen formas individen (Sandberg & Vuorinen, 2008). En kreativ, utmanande och utvecklande miljö är av betydelse för alla barn. Dahlberg och Lenz Taguchi (1994) menar att ambitionen med att förskolan skulle ses som ett komplement till hemmet, istället har blivit en ersättning för hemmet. Indirekt menar de att beroende på hur pedagogerna väljer att framställa miljön för barnen på förskolan så kan den vara som i hemmiljön och/eller pedagogisk. Om miljön görs pedagogisk så synliggörs samtidigt pedagogernas syn på kunskap och lärande samt hur de tänker, presenterar och organiserar verksamheten.

2.3 Kompetens i förskolans verksamhet

Enligt SOU *Att lära och leda; En lärarutbildning för samverkan och utveckling* (1999;63) har begreppet kompetens olika betydelse beroende i vilket sammanhang det diskuteras. Begreppet kompetens är positivt laddat och anses vara något viktigt, men att kompetensen saknar ofta en tydlighet vad gäller innehållet. Palla (2009) frågar sig vad det egentligen innebär att vara kompetent i en förskola för alla? Kompetens är något som är föränderligt och som sker genom utmaning och utveckling tillsammans med andra. På varje förskola och avdelning finns det barn som utvecklingen kan gå fel för om pedagogerna inte uppmärksammar det och är beredda att göra något åt det. Är pedagogerna inte förberedda på att arbeta med barn som är i behov av särskilt stöd kan det leda till att de inte uppmärksammar barnens behov eller inte ger dem det stöd de behöver (Drugli, 2003).

Alla som arbetar i förskolan skall:

samarbeta för att erbjuda en god miljö för utveckling, lek och lärande och särskilt uppmärksamma och hjälpa de barn som av olika skäl behöver stöd i sin utveckling (Utbildningsdepartementet, Lpfö 98, 2001, s.13).

Enligt citatet ur läroplanen ovan kan vi utläsa att alla som arbetar i förskolan skall ha den kompetens som krävs. Palla (2009) anser att det bör finnas kunskap och kompetens för att kunna möta alla barn och ge dem det stöd de behöver för att utvecklas.

I arbetet med barnen är det viktigt som pedagog att finna den plattform där barnen känner sig trygga och kompetenta och först därefter kan man finna det stöd som behövs och arbeta vidare (Atterström & Persson 2000). Ett lärande kan inte ske om situationen baseras på kunskap som barnen ej besitter. I förskolan sker lärandet inte under små korta ”lektioner” utan det sker under hela dagen som barnen är på förskolan. Det kräver att pedagogerna hela tiden är lyhörda och kan fånga barnens signaler. Likaså att skapa bra lärandesituationer, vad det än gäller, vilket behov barnen än anses behöva. Eftersom lärandet och utvecklingen individanpassas skall således inte ett barn i behov av särskilt stöd ses som en svårighet utan snarare som en utmaning och utveckling för pedagogerna och deras kompetens. Dock behövs det kompetensutveckling för att främja en god utveckling för alla (Atterström & Persson). Enligt Luttrupp, Norling, och Balton (2007) anser personalen i dagens förskola att de får för lite kompetensutveckling, speciellt om barn i behov av särskilt stöd. För lite kompetensutveckling anser Sandberg och Norling (2009) medför att pedagogerna saknar ett gemensamt språkbruk för att uttrycka vad, hur och varför de tillämpar metoderna i förskolan.

För att säkra kvalitén i förskolan är det viktigt med handledning och kontinuerlig kompetensutveckling. Ur flera aspekter är kompetensutveckling betydelsefullt, dels för att pedagogerna i förskolan ska reflektera över sitt förhållningssätt i den pedagogiska verksamheten och dels för att de ska få ta del av den senaste forskningen. Genom kompetensutveckling ökar möjligheterna för det enskilda barnet att få det stöd det behöver. Läroplanen för förskolan (Lpfö 98) betonar:

för att läroplanens mål ska uppfyllas krävs välutbildad personal som får möjlighet till den kompetensutveckling och det stöd som krävs för att de professionellt ska kunna utföra sitt arbete (Utbildningsdepartementet, Lpfö 98, 2001 s.4).

Enligt citatet finns det krav som bör rättfärdiga pedagogernas behov av kompetensutveckling och möjligheten till att få det. Även Persson (2008) menar att det är pedagoger med rätt kompetens som efterfrågas för att främja utvecklingen för alla barn. Om man som pedagog känner att den egna kompetensen inte räcker till har man möjlighet att ta hjälp av en specialpedagog.

Vad innebär det då att vara specialpedagog i förskolan och hur ser dennes arbetsuppgifter ut? Enligt SOU (1999:63) beskrivs det att specialpedagogens uppdrag är att se till att lärandemiljöerna ses över och att eventuella störande faktorer kan elimineras som kan orsaka svårigheter för barnen. De ska även vara en stödjande och kompetent pedagog som samverkar med såväl enskild förskollärare som hela arbetslaget. Specialpedagogen ska ansvara för rådgivning och samarbeta vid behov av utvecklande av åtgärdsprogram. Arbetet som specialpedagog kräver med andra ord att de ska kunna samarbeta med många, då de har ett så brett arbetsområde. Specialpedagogens kompetens bör också vara bred eftersom han eller hon kommer att möta många människor med olika behov. Det kan vara allt från att stödja och hjälpa pedagogerna till att hitta lösningar på barnens behov.

Skillnaden mellan specialpedagogik och pedagogik är inte relevant anser Haug (1998) då alla lärare ska ha tillräckligt med kompetens för att kunna bemöta alla barn oavsett förutsättningar och behov. Arbetet som specialpedagog kräver fackkunskaper utöver den pedagogiska grundutbildningen. Vidare behöver specialpedagogen delta i möten med rektorer, föra noteringar kring uppdrag de har rörande insatser till barn samt utveckling av deras egen kompetens. Det innebär även att ha många bollar i luften. Så frågan är om det finns något enkelt svar på vad det innebär att vara specialpedagog och vilka arbetsuppgifterna är

(Asmervik, 2001). Palla (2009) menar att det behövs förtydliganden och forskning i fråga om specialpedagogens uppdrag och yrkesroll för att klargöra för personalen i förskolans verksamhet varför de anställts och vad de ska arbeta med. Om ett samarbete skall fungera mellan specialpedagogerna och pedagogerna så bör de veta varandras arbetsuppgifter och kompetenser. Enligt Atterström och Persson (2000) är det inte hur, eller vad man är kompetent i, som är av vikt, utan att man kan ta tillvara och värdesätta olika sorters kompetens. Med det menar de att synsättet mellan olikheter avdramatiseras och olikheter förefaller vara det normala.

3. Metod

I denna del presenteras de metoder vi använt oss av i vår kvalitativa undersökning såsom metodval, undersökningens urval, genomförande, etiska aspekter och bearbetning av insamlat material.

3.1 Metodval

Den metod vi har använt oss av i vår kvalitativa undersökning är individuella strukturerade intervjuer för att få fram relevant information till vår studie. Enligt Denscombe (2000) innebär det att intervjuaren har färdigformulerade frågor till respondenten. Kvale och Brinkmann (2009) menar i likhet med Denscombe (2000) att det innebär att ju mer strukturerad intervjun är desto mer strukturerade svar ges. Enligt Kvale och Brinkmann (2009) är det i en forskningsintervju forskaren som styr samtalet. Intervjuaren kan ställa följdfrågor till respondenten och därigenom få utförligare svar. Intervjuaren bör vara lyhörd och flexibel för att respondenten ska få möjlighet att utveckla sina tankar och idéer (Denscombe, 2000). Detta menar Kvale och Brinkmann (2009) ställer krav på dem som ska intervjuas genom att de är förberedda och pålästa i ämnet.

3.2 Undersökningens urval

Undersökningen utgår från individuella intervjuer med fyra olika pedagoger, på fyra olika förskolor i två olika kommuner, samt med två specialpedagoger, en i vardera kommunen. Eftersom vi bor i två olika län/kommuner har vi valt att genomföra tre intervjuer var för att spara tid då vi känner att tiden är begränsad för denna studie. Vi har intervjuat två förskollärare och en specialpedagog var. Respondenterna är i olika åldrar och har olika lång erfarenhet i yrket samt olika erfarenheter av barn i behov av särskilt stöd. Detta urval gjordes

för att skapa ett så brett perspektiv som möjligt för vår studie. Likaså valde vi respondenter ur ett tillfälligt urval för denna studie. För att respondenterna skall vara anonyma har vi valt att ge dem fingerade namn.

3.3 Genomförande

Respondenterna kontaktades via telefon där de fick information om studiens syfte, hur materialet skulle användas samt vilka etiska principer som gällde för deras medverkan. Vi informerade även respondenterna om att intervjun troligen kom att ta cirka 30-40 minuter och att vi tänkte göra en bandinspelning med diktafon. Enligt Denscombe (2000) är det angeläget att informera respondenterna om att bandinspelning görs under intervjuerna för det kan kännas påträngande för dem med ljudupptagning. Fördelen med att använda diktafon vid intervjuerna ansåg vi var för att inte förbise någon information som kunde vara relevant för undersökningen. Genom att vi använde oss av ljudupptagning vid intervjuerna blev dokumentationen fullständig och undersökningen kan kontrolleras i efterhand. Alla pedagogerna fick samma frågor (Bilaga 1) och specialpedagogerna fick liknande frågor (Bilaga 2). Det gavs även möjligheter till följdfrågor från intervjuaren. Vi började intervjuerna med en allmän fråga för att få information om förskollärarnas och specialpedagogernas bakgrund. Enligt Denscombe bör samtalet ha en mjuk ingång för att respondenterna ska känna sig avslappnade och på så vis ge mer trovärdiga svar.

3.4 Etiska aspekter

Enligt Vetenskapsrådet (2002) finns det fastställda forskningsetiska principer att följa när ett forskningsprojekt skall göras. Dessa principer utgör riktlinjer för etikkommitténs granskning men fungerar även som vägledning för forskaren. De är inte avsedda att ersätta forskarens eget ansvar eller bedömning utan ska snarare skapa ett underlag för eget reflekterande under forskningsprojektets gång. Dessa principer finns för att den som ansvarig forskare ska avväga resultat i förhållande till eventuella konsekvenser för undersökningsdeltagarna samt eventuellt för tredje person. De deltagande samhällsmedborgarna skyddas enligt individskyddskravet som innebär att de ska skyddas mot kränkande eller förödmjukande behandling, inte utsättas för fysisk eller psykisk skada samt att deras identitet skyddas mot otillbörlig insyn. Individskyddskravet brukar konkretiseras i fyra allmänna huvudkrav. Det är *informationskravet, samtyckeskravet, konfidentialitetskravet och nyttjandekravet*.

Informationskravet innebär att forskaren skall informera de deltagande om forskningens syfte samt vad deras uppgift är och villkoren som gäller. Samtidigt som detta nämns ska forskaren upplysa om att deltagandet är frivilligt och kan avbrytas när som helst.

Samtyckeskravet innebär att de deltagande i forskningen har rätt att själv bestämma över sin medverkan. Med andra ord ska den deltagande lämna sitt medgivande.

Konfidentialitetskravet innebär att alla deltagares uppgifter (i forskningen) skall skötas så diskret och konfidentiellt det går för att ingen obehörig ska kunna ta del av det. I vissa hänseenden kan ett tystnadspliktsavtal behövas.

Nyttjandekravet innebär att de uppgifter som de deltagande lämnat endast får användas till forskningens ändamål. Det innebär till exempel att uppgifterna inte får lånas ut eller användas i kommersiellt bruk, ej heller till andra icke-vetenskapliga syften.

Samtliga fyra individskydds krav har i denna studie behandlats och tagits upp med berörda respondenter. När vi kontaktade respondenterna via telefon informerades de om studiens syfte och om deras val av att delta eller avstå. De som valde att delta fick ge sitt samtycke till intervjun samtidigt som information gavs om att intervjun kunde avbrytas om de inte ville fortsätta. Genom att ge alla respondenterna fingerade namn och inte nämna i vilka kommuner intervjuerna gjorts har anonymiteten upprätthållits. Dessutom har vi klargjort för respondenterna att deras svar endast kommer att användas i denna studie och förvaras så att ej obehöriga kan komma åt det.

3.5 Bearbetning av insamlat material

Utifrån det material vi samlat in har vi gjort en kvalitativ bearbetning. Direkt efter att vi genomfört våra intervjuer har dessa bearbetats genom transkribering. Transkribering innebär att skriva ner vad respondenterna sagt under intervjun. Detta kan göras med exakt detaljrikedom av till exempel harklingar, pauser och högre tonfall men i vårt fall ligger inte fokus på detaljerna, utan på de svar vi fått. Kvale och Brinkmann (2009) menar att beroende av vad intervjusvaren skall användas till så är också vikten av detaljrikedomen olika viktig. När vi transkriberat vårt material och läst igenom detta har vi funnit några återkommande svar som vi valt att kategorisera och belysa under resultat- och analysdelen.

4. Resultat och analys

Utifrån syftet med denna studie, vilket är att studera hur pedagoger och specialpedagoger i förskolans verksamhet beskriver och upplever sitt arbete med barn i behov av särskilt stöd har vi sammanställt materialet. Under materialbearbetningen såg vi några återkommande svar från respondenterna och dessa har vi valt att ha som utgångspunkter. Vi har sammanställt respondenternas svar och därefter ges en analys. Vi har valt att kalla förskollärarna med namn som börjar på F, Filippa, Fia, Fredrik och Fifi och specialpedagogerna med namn som börjar på S, Susanne och Stina.

4.1 Begreppet barn i behov av särskilt stöd

Fifi, Filippa, Fia, Susanne och Stina poängterar att alla barn är i behov av särskilt stöd någon gång och att det innebär att barnen behöver något lite extra. Fia menar att det kan vara barn som är tillbakadragna eller barn som är utåtagerande samt att det kan behövas en extra vuxen i barngruppen. Susanne, Fredrik och Stina framhåller att alla är olika och funktionshinder kan vara socialt, motoriskt, syn, hörsel, neuropsykologiska funktionshinder, språkförsening, kriser, trauman eller understimulering. Susanne menar att barnet inte behöver ha en diagnos utan det även kan vara barn som är oroliga eller på annat sätt visar att de inte mår bra. Utifrån svaren från Filippa har de på avdelningen inte någon erfarenhet av barn med diagnos. Fifi har erfarenhet av barn med diagnos som hon haft i sin barngrupp och även Fia har erfarenhet från resursavdelning där barnen hade diagnosen autism. Annars har hon inte haft något barn med diagnos men hon vet att något barn hon har haft på förskolan har fått diagnos senare.

Susanne och Fifi betonar att den pedagogiska verksamheten i förskolan ska anpassas till alla barn. De barn som tillfälligt eller långvarigt behöver mer stöd än andra ska få det utifrån egna behov och förutsättningar. Enligt Susanne behöver olika situationer anpassas på olika sätt. En del barn kan man behöva bygga upp självförtroendet på eller behöva höja barnets status i gruppen. Detta för att förhindra att det blir en ”syndabock” i gruppen.

Tolkningen av detta resultat är att alla barn är i behov av särskilt stöd någon gång, tillfälligt eller långvarigt. Förskolans verksamhet ska anpassas efter alla barn oavsett behov och förutsättningar. Likaså att barnen inte behöver ha en diagnos för att vara i behov av särskilt stöd.

4.2 Sociala och fysiska miljön

Filippa och Fia betonar att förskolans verksamhet behöver vara tydlig och strukturerad. Alla fyra förskollärarna nämner att det kan vara att dela in barnen i mindre grupper för att barnen ska må bra och för att vissa barn inte klarar av att det blir för rörigt. Likaså att det är tydliga ramar och återkommande rutiner. Det är därför betydelsefullt att arbetslaget får barngruppen att fungera för det påverkar hela gruppen. Enligt Stina kan en omorganisation på avdelningen vara en katastrof för en del barn samtidigt som det kan gagna andra barn. Båda specialpedagogerna påpekar att det som är bra för det enskilda barnet kan vara bra för resten av gruppen också.

Hur man kan förändra svåra situationer menar Susanne och Stina handlar ofta om förskollärarnas förhållningssätt, bemötande, förmåga att förstå och samspela med barnen. Det kan till exempel vara i matsituationer, i tamburen eller i den fria leken. Susanne betonar att personalen är ofta väldigt villig att göra förändringar och prova på för att sedan utvärdera hur det har gått. Beroende på barnens problematik påverkar det verksamheten enligt Fifi och Filippa, men att alla barn ska erbjudas samma möjligheter. Filippa framhåller vikten av att bemöta alla barn utifrån sina behov och förutsättningar. Det är kanske inte alltid barnen som behöver stöd utan det kan vara att personalen behöver ändra arbetssättet för att kunna ge barnen det bästa möjliga.

Enligt Susanne behöver barnen någon form av pedagogisk anpassning och en tillrättalagd miljö, tillfälligt eller varaktigt, beroende på vad det handlar om. Det Susanne menar med tillrättalagd miljö är till exempel hur man möblerar på avdelningen, vilken struktur arbetslaget har i gruppen som till exempel hur de delar upp gruppen så det passar in i verksamheten för barnens bästa. Fia menar att det kan till exempel vara att det inte är så mycket uppsatt på väggarna för att göra ett lugnare intryck. Hon menar vidare att det även kan innebära speciella material beroende på vad barnen har för behov. Filippa anser att det inte finns så mycket att göra åt den fysiska miljön då de har de rummen och ytorna de har, men att de kanske kan använda lokalerna på annat sätt om det behövs utifrån barnets problematik.

Fredrik undrar vems behov verksamheten ska anrättas efter? De som är i behov av stöd eller de andra barnen? Kan barnen hjälpa varandra? Fredrik nämner även att de barn som behöver stöd stjäl mycket av personalens tid och resurser som även ska räcka till de andra barnen och han undrar om det är rättvist. Fia menar däremot att det är oerhört lärorikt att arbeta med barn

i behov av särskilt stöd då hon menar att det kan ändra tankesättet och hur man behandlar barnen.

Tolkningen av detta resultat är att pedagogernas förhållningssätt/bemötande är betydelsefullt. Likaså att det inte alltid är barnen som behöver stöd utan det kan vara arbetslaget som behöver ändra sitt arbetssätt. Men det var inte alla som framhöll det vilket kan tolkas som att de anser att det är barnen som behöver stöd och inte tänker på att det kan vara dem själva som behöver ändra på sitt förhållningssätt. Vår tolkning utifrån Fredriks frågeställningar och svar är att han menar att tiden inte räcker till som den borde för att kunna tillgodose allas behov. Med det tankesättet undrar han vem man ska rätta sig efter, det enskilda barnet eller barngruppen för att alla ska få tid till "sitt stöd". Det nämndes inte så mycket om den fysiska miljön mer än att det är betydelsefullt med möblering och att det inte sitter för mycket på väggarna som kan göra ett rörigt intryck. Likaså att det finns material utifrån barnens behov.

4.3 Erfarenhet och kompetens

Alla fyra förskollärarna säger sig ha erfarenhet av att arbeta med barn i behov av särskilt stöd. Erfarenheterna och behoven varierar men något som framkommer är syn- hörselnedsättning, utåtagerande barn, autism och koncentrationssvårigheter. Fifi har även arbetat som assistent men hon understryker dock att det inte går att "behandla" alla likadant eftersom ett behov/stöd är så individuellt. *"bara för att du har en ADHD-diagnos till exempel så betyder det inte att jag kan 'behandla' alla med ADHD likadant"*. Filippa menar att hon har sin erfarenhet genom att hon lärt sig på vägen hur hon ska bemöta barn med behov av särskilt stöd. Men hon poängterar att hon ofta känner att hon skulle behöva mer kunskap. Även Fia, Fredrik och Fifi anser att det behövs kompetensutveckling. Fia och Filippa poängterar hjälpen och stödet av specialpedagogen när de kommit i situationer med barn som är i behov av särskilt stöd. Det kan till exempel vara litteratur som överrensstämmer med det behov barnen har. Samtliga förskollärare förespråkar handledning av specialpedagogerna men även att någon strukturerar upp, ger goda råd eller tips eller tänker annorlunda än vad man själv gör.

Vid en sammanställning av svaren går det att utläsa att erfarenhet finns hos samtliga respondenter. Samtidigt uttalar sig förskollärarna om att deras kompetens tillkommit genom erfarenhet av arbete med barn i behov av stöd. Detta kan tolkas som att kompetensutvecklingen sker när det finns ett behov av stöd på förskolan. Då handlar

kompetensutvecklingen dessutom enbart om just det stöd som behövs. Specialpedagogerna är de som oftast kommer med den kompetenshöjande ”utbildningen” genom att ge råd inom just det området som krävs.

4.4 Bakomliggande faktorer

De fyra förskollärarna tar upp faktorer såsom föräldraansvar, hemmiljö, arv, gruppsammansättningar på förskolan eller hur verksamheten organiseras/ändras. Fia poängterar att vi alla är olika och har olika förutsättningar men att det även kan bero på att förskollärarna tänker och handlar på fel sätt menar hon. Hon menar vidare att det även kan bero på för få vuxna och att förskollärarna är sjuka så att det ofta är vikarie. Enligt Fredrik kan det vara att lagstiftningen är för svag för dessa barn då de tyvärr ofta flyter utanpå och inte fångas upp i vårt sociala skyddsnät. Fifi nämner att en orsak kan vara att det är stora barngrupper idag men poängterar att man inte ska leta fel på individen. Även enligt Susanne kan det bero på gruppstorlek och gruppsammansättning. Susanne menar vidare att när hon kommer till förskolan och tittar på ett barn brukar hon titta på situationer där problem uppstår för barnet och hela barngruppen. Hon ser hur dessa situationer kan förenklas för barnet men att det oftast kan bli bättre för alla barnen. Stina menar att bakomliggande faktorer kan vara de med diagnos, olika familjeförhållande såsom skilsmässa/dödsfall eller händelser på förskolan.

Samtliga pedagogers svar tyder på att de har en ganska enad syn på vad som kan tänkas ligga bakom ett behov av stöd. I deras svar går det att utläsa att de inte anser att det är fel på barnen utan att omgivningen kring barnen har en stor betydelse. Tillfälliga vikarier ses även kunna vara en oroande orsak då ordinarie pedagoger är borta och tryggheten med dem. Enigheten råder även gällande faktorer utanför förskolan. Susannes uttalande om hur hon tittar på situationer istället för att fokusera på enstaka barn tyder på erfarenhet då hon samtidigt uttalar sig om att en förändring för ett barn kan gagna hela gruppen. En återkommande faktor är de stora barngrupper som finns idag men även hur grupperna är sammansatta.

4.5 Specialpedagogens stöd och betydelse

De fyra förskollärarna är överrens om att specialpedagogen kan vara ett stöd genom handledning, att de får tips om litteratur och konkreta material. Likaså Susanne och Stina nämner stöd som handledning och vikten av att de verkligen lyssnar på pedagogerna och tar deras oro på allvar. Vad det är de är bekymrade över och hur deras situation ser ut på

förskolan. Fredrik anser att föreläsningar av specialpedagogen är av vikt där de kan berätta om eventuella diagnoser eller sjukdomar. Fifi och Filippa nämner även att specialpedagogen ska vara en samtalspartner. Enligt Susanne kan specialpedagogerna även vara behjälpliga med att introducera bildstöd för att förtydliga för de barn som är i behov av visuellt stöd.

Båda specialpedagogerna nämner att de är med i gruppen för att observera det enskilda barnet, hela gruppen eller hur pedagogerna bemöter barnen, vilket även Fia och Filippa nämner. Filippa menar att det är lätt att vara inne i sitt arbetssätt och då är det bra att någon utifrån kommer och tittar för att arbetslaget ska kunna öppna sina sinnen och på så vis bli mottagliga för att ändra sig. Susanne framhåller att man ska se till möjligheterna och att man tänker på att använda och bygga vidare på barnets starka sidor, det barnet tycker om att göra och är bra på. Susanne poängterar att personalen har ganska stora barngrupper idag och har det rätts så tigt i sina arbetsuppgifter. Därmed har personalen inte den reflektionstid som de kanske skulle behöva. Där menar Susanne att specialpedagoger kan vara behjälpliga och komma ut till förskolan och stötta personalen genom att ha reflektionstänkande tillsammans med arbetslaget. Susanne brukar även ställa öppna frågor till pedagogerna som kan leda till att pedagogerna själva kommer på bra lösningar. För det är deras arbetsmiljö och de ska hitta rätt i sitt sätt att arbeta. Givetvis ger hon pedagogerna förslag på olika pedagogiska strategier som de kan prova men det är viktigt att pedagogerna känner sig trygga i det arbetssätt de ska prova. Filippa berättar att det inte är alltid specialpedagogen kommer ut i verksamheten utan de kan även via telefon få tips och råd om de tycker att något känns svårt.

Filippa och Fia nämner även att specialpedagogerna kan stötta och hjälpa till att lägga upp strategier inför pedagogernas samtal med föräldrarna. Enligt Fia kan det komma som en chock för föräldrarna att det är någonting med deras barn och därför är det viktigt hur man bearbetar föräldrarna. Fia och Susanne berättar även att specialpedagogen hjälper och stöttar pedagogerna att skriva åtgärdsprogram när det behövs och hjälper även till vid övergång till skolan genom samtal med den nya läraren och föräldrarna. Susanne påpekar dock att det inom förskolan inte finns någon tradition att skriva åtgärdsprogram. Därför har de varit mycket inkopplade när det ska skrivas åtgärdsprogram i förskolan. Personalen skriver många gånger åtgärdsprogram själva men att de kan få hjälp och stöd av specialpedagogerna när det behövs.

Fredrik, Filippa och Fia menar att man ska ta kontakt med specialpedagogen så fort man misstänker något, känner oro eller har provat olika sätt att möta barnen och det inte fungerar.

Fia betonar att specialpedagogerna är oerhört viktiga för pedagogerna på förskolan då de kan ge sin syn.

Samtliga pedagoger anser att specialpedagogerna är ett betydelsefullt stöd för dem i verksamheten. Genom att det är någon som kommer ut i verksamheten och ser det enskilda barnet, barngruppen och arbetslaget med andra ögon för att se vad hjälpen och stödet behöver sättas in. Likaså att det ges stöd och hjälp inför samtal med föräldrarna och när det ska skrivas åtgärdsprogram. En möjlig tolkning på det Susanne poängterar om att det är stora barngrupper och att pedagogernas arbetsuppgifter är tigha kan vara att tiden inte räcker till alltid i verksamheten.

5. Diskussion

I denna del kommer vi att diskutera vårt val av metod samt en resultat- och analysdiskussion utifrån litteraturen.

5.1 Metoddiskussion

Anledningen till att vi valde en kvalitativ metod till vår studie var att vi ville ha resultat som var tolkningsbara. Ett problem som kan uppstå med denna metod är att vi tolkar svaren annorlunda mot vad respondenterna menat. Spridningen av respondenternas ålder, erfarenhet och kommun valde vi för att ge forskningen ett så brett perspektiv som möjligt. För att få ett djupare perspektiv på studien hade vår önskan varit att intervjua fler pedagoger och specialpedagoger. Det hade även varit intressant att göra observationer och videofilma dem i det dagliga arbetet men tiden räckte inte till. Därav kan resultatet som framkommit endast ses som en slutsats för denna undersökning och inte som ett allmänt resultat av pedagogers och specialpedagogers syn. Valet av diktafon föll sig naturligt då vi såg fördelen av att kunna fokusera på intervjun istället för att fokusera på att få nedskrivet svaren. Nackdelen var att transkriberingen av materialet tog lång tid men det gav oss samtidigt en fullständig dokumentation. Under vår bearbetning av materialet framkom några kategorier som vi valde att diskutera och analysera. Dessa kategorier är enbart utifrån vår synvinkel och tanke, men det skulle säkert finnas andra sätt att se på respondenternas svar.

5.2 Resultat- och analys diskussion

Utifrån våra egna tankar om vilka barn som anses vara i behov av särskilt stöd så har denna uppsats tillkommit för att ge en tydligare inblick i ämnet. Under arbetets gång med uppsatsen har vi upptäckt att definitionen på barn i behov av särskilt stöd varierar. Beroende på vem vi talat med eller vilken litteratur vi läst så har vi fått olika svar. Detta kan tänkas bero på att det inte finns någon tydlig indelning för vem som anses vara i behov av stöd. Dessutom anses det idag att alla barn har behov av stöd någon gång samt att det stödet anpassas efter individen.

Men går det verkligen att definiera barn i behov av särskilt stöd? I likhet med Lutz (2009) och Sjöberg (1997) är det även enligt vår mening svårt att avgränsa och definiera begreppet barn i behov av särskilt stöd. Det kan vara många olika anledningar till att ett barn behöver särskilt stöd. Men varför är då definitionen otydlig? Sjöberg menar att man först måste försöka beskriva vad ett normalbarn innebär. Med andra ord kan vi ställa oss frågan vem som avgör vad som är normalt och vad som är avvikande? Brodin och Lindstrand (2010) menar att det redan vid barnens födsel fokuseras på vad som är normalt och avvikande. Det görs konstaterande och relaterande i förhållande till ”normalkurvor”, vad som anses vara ”normal utveckling”. Vi anser med stöd från studiens resultat och i likhet med Palla (2009) att alla är olika och att vi måste se till varje barns förmåga då alla utvecklas och lär på olika vis och olika fort. Om barnens förutsättningar ses relationellt kan behovet av särskilt stöd minska och vi kan se olikheter som positivt istället för ett hinder.

I likhet med Sjöberg (1997) framkom det i undersökningen att alla barn är i behov av särskilt stöd någon gång, de som behöver något lite extra tillfälligt eller långvarigt. Den pedagogiska verksamheten ska anpassas och utformas efter alla barns egna behov och förutsättningar. Vad är det som gör att barn är i behov av särskilt stöd? Svaret blir att det finns lika många bakomliggande faktorer som det finns barn. Respondenterna har givit några exempel på vad de anser vara faktorer som kan tänkas påverka. De har angivit att arv och hemmiljö kan vara en bidragande faktor för hur det ser ut för barnen. En annan faktor är de stora barngrupperna som finns idag på förskolorna samt även hur gruppkonstellationerna ser ut. Även Sjöberg (1997) framhåller de stora barngrupperna som en faktor och anser att fler barn har definierats som barn i behov av särskilt stöd. Sjöbergs tolkning av detta är att i en mindre barngrupp hade barnens behov kunnat tillgodoses utan extra resurstid. Det är intressant att se hur både litteraturen och den empiriska delen överensstämmer i detta. Vi ställde oss frågande till varför barngrupperna fortsätter att öka eller tillåts att vara fortsatt stora när resultat som detta syns. Har inte de ansvariga inom barnomsorgen märkt av samma faktor som pedagogerna? Eller

handlar det om pengar och oviljan att se kostnader som istället läggs över på pedagogernas ansvar? En återkommande faktor bland respondenternas svar är dock att barnen inte ska belastas utan att det är hos pedagogerna förändringen måste börja. Men räcker det att minska antalet barn i gruppen om inte pedagogernas arbetssätt förändras?

Den sociala och fysiska miljön är betydelsefull på förskolan och det är pedagogerna som ska vara engagerade och se varje barns möjligheter. Arbetssättets grund är enligt Bergquist m fl. (2003) pedagogernas förhållningssätt, kunskaper och att de ser barnen som kompetenta. Vi ställde oss frågan om förskolans miljö kan bli ett hinder för barnen? Enligt Fischbein och Österberg (2003) uppstår problem då barnets förutsättningar möter omgivningens krav på anpassning. När vi accepterat att vi alla är olika kan vi hitta styrkan i det. Barn i behov av särskilt stöd framkommer ofta i förskolans vardag menar Öhlmer (2004) och enligt Lutz (2009) bedöms och definieras dessa barn från ett vuxenperspektiv. Med detta menar Lutz att vuxnas bedömning är att dessa barn utgör problem, men att man utifrån barnets problembild kan bemöta och ge rätt stöd till barnet i förskolans verksamhet. Fokuseras det mer på barnens svårigheter än möjligheter? Specialpedagogerna och pedagogerna i undersökningen poängterar vikten av att se till möjligheterna och att man tänker på att använda och bygga vidare på barnets starka sidor, det barnen tycker om att göra och är bra på. Det anser vi i likhet med Palla (2009) är betydelsefullt för att skapa mening i arbetet med barn och för barnens utveckling och lärande då möjligheterna är större att de utvecklas efter sin förmåga och på ett positivt sätt.

I undersökningen framhålls vikten av att arbetslaget får barngruppen att fungera då det påverkar hela verksamheten. I likhet med Palla (2009) framhåller även respondenterna i undersökningen det relationella förhållningssättet vilket innebär att pedagogerna är engagerade och samarbetar. Hellström (1993) diskuterar just problemet om ett arbetslag inte kan samarbeta och hur konsekvenserna av det drabbar barnen och verksamheten i negativ riktning. Vi anser att arbetslagets grundsyn bör förenas, att de har samma målsättning och ambition för att arbetet med barnen ska fungera. Genom att reflektera över sitt eget och arbetslagets förhållnings- och arbetssätt skapas det en positiv lärandemiljö. Hellström menar likt Sjöberg (1997) att med rätt stöd från pedagogerna så ökar barnens möjligheter till en bra utveckling och behovet av särskilt stöd minskar. Enligt Öhlmer (2004) innebär ofta de grundläggande åtgärderna att skapa struktur och ordning i en kaotisk tillvaro på olika nivåer. Med detta tolkar vi det som att hon menar att det går att eliminera mycket stöd genom att tänka över hur situationen ser ut på förskolan. Ett väl genomtänkt arbete med ett enat

arbetslag skulle alltså kunna innebära att vardagen blir mycket lugnare och drägligare för många barn.

Många gånger vill pedagoger sätta in andra resurser för att barnet inte stämmer in på normaliteten i dagens samhälle. Det pratas om att sätta in specialpedagogiska resurser för att tillgodose just det barnets behov. Utifrån undersökningen framhåller en av förskollärarna detta med att de barn som behöver stöd stjäl mycket av arbetslagets tid och att resurserna inte räcker till. Förskolläraren menar att de även ska räcka till de andra barnen. Vi anser att det är en självklarhet och pedagogernas skyldighet att hjälpa och stötta barnen på bästa sätt under den tiden de vistas på förskolan, även om vuxenresurserna och åtgärdsomöjligheterna är för få. Vi pedagoger är viktiga redskap i arbetet med barn och deras utveckling. Oavsett utgångspunkt måste vi pedagoger försöka ge barnen goda utvecklingsförutsättningar.

I Skolverkets rapport *Tio år efter förskolereformen* (2008) konstateras det att det finns problematiska inslag för särskilt stöd i förskolan. Bedömningarna är godtyckliga, resurserna räcker inte till och förutsättning för stödinsats är diagnos. Att det krävs en diagnos för att få stödinsats menar Lutz (2009) kan verka motsägelsefullt samtidigt som bedömningarna uppfattas ungefärliga av barn i behov av särskilt stöd. Utifrån undersökningen menar specialpedagogen Elisabet att barnen inte behöver ha en diagnos för att vara i behov av särskilt stöd. Finns det en skeptisk inställning till diagnostisering samtidigt som barnen anses få mer hjälp om en diagnos är ställd? Enligt skollagen har barn oavsett med eller utan diagnos rätt att få det stöd som krävs för utveckling. Tideman m fl. (2004) anser att en diagnos kan skapa svårigheter för barnen. De menar att det sätts en stämpel på barnen och i och med det kan de präglas som avvikande. Med ett uttalande som detta kan man undra vem en diagnostisering är tänkt att gagna. Är det barnen, föräldrarna eller pedagogerna som får det fördelaktigare?

Vi ställde oss frågan om kompetensen för att möta barn i behov av särskilt stöd finns hos pedagogerna i förskolans verksamhet? Utifrån de svar vi erhållit så framkommer det att pedagogerna anser sig ha viss kompetens men att de samtidigt efterfrågar mer. I likhet med Luttrupp, Norling, och Balton (2007) anser personalen i dagens förskola att de får för lite kompetensutveckling om framförallt barn i behov av särskilt stöd. Beroende av vilket stöd eller behov barnen anses ha så menar pedagogerna i undersökningen att de har eller får kompetensutveckling just till det. En av pedagogerna menar att man inte har kunskap om alla barn med exempelvis ADHD bara för att man har haft ett barn med den diagnosen tidigare. En

allmän kompetensutveckling verkar inte finnas men underförstått ser vi ett önskemål om att få tips och idéer som kan gagna alla utan att peka ut en behövande individ. För lite kompetensutveckling anser Sandberg och Norling (2009) medför att pedagogerna saknar ett gemensamt språkbruk för att uttrycka vad, hur och varför de tillämpar metoderna i förskolan. Men på många förskolor finns det idag obehörig personal som inte har kompetensen. Det handlar framförallt då om vikarier som ej är behöriga att arbeta inom förskolan men som sätts in i brist på arbetskraft. Kan de då hjälpa och stötta alla barn, men framförallt de barn som är i behov av särskilt stöd? Enligt Atterström och Persson (2000) är det inte hur, eller vad man är kompetent i, som är av vikt, utan att man kan ta tillvara och värdesätta olika sorters kompetens. Vid ett dilemma som detta ställs det ännu högre krav på dem som är behöriga och arbetar i förskolan. De måste arbeta extra hårt för att se till att kompetensen, behovet och stödet upprätthålls oavsett hur arbetslaget ser ut. Palla (2009) frågar sig vad det egentligen innebär att vara kompetent i en förskola för alla och det är något vi alla kanske borde fråga oss. En tanke om kompetens är att det är något som är föränderligt och som sker genom utmaning och utveckling tillsammans med andra. Det framkommer i undersökningen att pedagogerna anser att de även får en kompetensutveckling när de anlitar specialpedagogen och får stöd och hjälp i sitt arbete. Vi anser att det i förskolläraryrket bör vara obligatoriskt att läsa specialpedagogik för att få en grund att kunna möta barn i behov av särskilt stöd.

Specialpedagogens betydelse och stöd är utifrån undersökningen betydelsefull för pedagogerna i förskolans verksamhet. Pedagogerna i undersökningen menar i likhet med SOU (1999:63) att specialpedagogen kommer ut i verksamheten för att se till att lärandemiljön ses över. Det är betydelsefullt att någon kommer ut och ser verksamheten med andra ögon då det är lätt att arbetslaget är inne i sitt arbetssätt och inte riktigt vet eller hittar något sätt som fungerar. Likaså att de är ett stöd och hjälp genom handledning att de ger tips om litteratur och material. Även att specialpedagogen är ett stöd inför samtal med föräldrar och när pedagogerna ska skriva åtgärdsprogram. Däremot menar Palla (2009) att det behövs ett förtydligande om specialpedagogens uppdrag för att klargöra för pedagogerna i förskolan varför de anställts och arbetar med. Detta för att samarbetet ska fungera dem emellan. Utifrån undersökningen kan vi utläsa att pedagogerna verkar veta vilket uppdrag specialpedagogen har och de framhåller dennes roll som oerhört betydelsefullt i arbetet med barn i behov av särskilt stöd. I de två kommuner vi gjort undersökningarna finns tillgång till specialpedagoger

i förskolan. Om det inte finns tillgång till specialpedagoger hur blir utvecklingen och lärandet för barn i behov av särskilt stöd då?

Slutsatserna för studien är att vi ser ett återkommande ”schema” när någon eller något är i behov av en förändring. Behovet utgår ofta från att ligga hos barnet och pedagoger väljer att antingen fokusera på vad han eller hon behöver eller att se till hela barngruppen och hitta lösningar som gagnar dem. Det som inte så gärna framkommer är om pedagogerna eller deras arbetssätt behöver förändras. Alla pedagoger i undersökningen önskar mer kompetens inom området och mycket av den kompetens de redan anser sig ha kommer av erfarenhet med tidigare barn. Vi pedagoger har ett ansvar gentemot barnen att vara engagerade i vårt arbete för att kunna möta barn i behov av särskilt stöd på ett positivt sätt.

Vidare forskning inom ämnet kan vara att gå ut och observera pedagoger och specialpedagoger i sitt arbete med barn i behov av särskilt stöd. Genom att videofilma synliggörs hur de arbetar och därmed kan vidare forskning få ett bredare perspektiv. Det skulle även vara intressant att undersöka vad som behöver utvecklas i det fortsatta arbetet med barn i behov av särskilt stöd i förskolans verksamhet.

6. Sammanfattning

Syftet med studien var att studera hur pedagoger och specialpedagoger i förskolans verksamhet beskriver och upplever sitt arbete med barn i behov av särskilt stöd. Vi har tagit del av litteratur för att klargöra vårt syfte och frågeställningar så utförligt som möjligt. Det som lyfts fram i studien är att alla barn är i behov av särskilt stöd någon gång, tillfälligt eller långvarigt. Det innebär att verksamheten behöver anpassas efter barnens olika behov och förutsättningar. Det är även betydelsefullt att pedagogerna ser möjligheterna och inte hindren till att hjälpa och stödja barnen i sin utveckling. ”Barnen behöver vuxna med stora öron, stora ögon och inte minst ett stort hjärta.” (Drugli, 2003, s 11).

Undersökningens val av metod var kvalitativ undersökning med personliga semistrukturerade intervjuer för att få fram relevant information till vår studie utifrån syftet. Genom intervjuerna har vi fått ett resultat som vi analyserat och diskuterat. Utifrån resultatet framkommer det att barnen inte behöver ha en diagnos för att vara i behov av särskilt stöd. Likaså att det inte alltid är barnen som behöver stöd utan det kan vara arbetslaget som behöver ändra sitt arbetssätt. Det framkommer även att pedagogernas kompetens tillkommit genom erfarenhet av arbete med barn i behov av stöd. Men pedagogerna anser att de behöver mer kompetensutveckling. Den kompetensutveckling de får kommer oftast specialpedagogerna med genom att ge råd inom just det området som krävs. Det poängteras att specialpedagogerna är ett betydelsefullt stöd för pedagogerna i verksamheten.

7. Referenser

Asmervik, Sverre (2001). Vad är specialpedagogik? I: Asmervik, Sverre, Ogden, Terje & Rygvold Anne-Lise (red) (2001). *Barn med behov av särskilt stöd*. Lund: Studentlitteratur.

Asplund Carlsson, Maj, Pramling Samuelsson, Ingrid & Kärrby, Gunni (2001). *Strukturella faktorer och pedagogisk kvalitet i barnomsorg och skola – en kunskapsöversikt*. Skolverket

Atterström, Hans & Persson, Roland S (2000). *Brister eller olikheter? Specialpedagogik på alternativa grundvalar*. Lund: Studentlitteratur.

Bergström, Berit (2001). *Alla barn har särskilda behov*. Stockholm: Runa förlag.

Bergquist, Siv m fl. (2003). *Att möta barn i behov av särskilt stöd*. Stockholm: Liber.

Björck-Åkesson, Eva (2009). Specialpedagogik i förskolan. I: Sandberg, Anette (red.) (2009) *Med sikte på förskolan – barn i behov av stöd*. Lund: Studentlitteratur.

Brodin, Jane & Lindstrand, Peg (2010). *Perspektiv på en skola för alla*. Studentlitteratur AB: Lund.

Dahlberg, Gunilla & Lenz Taguchi, Hillevi (1994). *Förskola och skola - om två skilda traditioner och om visionen om en mötesplats*. Stockholm: HLS förlag.

Davidsson, Birgitta (2008) Skolans olika rum och platser sett ur barns perspektiv. I: Sandberg, Anette (red.) (2008) *Miljöer för lek, lärande och samspel*. Lund. Studentlitteratur.

Denscombe, Martyn (2000). *Forskningshandboken - för småskaliga forskningsprojekt inom samhällsvetenskaperna*. Lund: Studentlitteratur.

Drugli, May Britt (2003). *Barn vi bekymrar oss om*. Stockholm: Liber.

Fischbein, Siv & Österberg, Olle (2003). *Mötet med alla barn: ett specialpedagogiskt perspektiv*. Stockholm: Gothia.

Haug, Peder (1998). *Pedagogiskt dilemma, Specialundervisning*. Stockholm: Liber .

Hellström, Agneta (1993). *Ungar är olika. Hur kan förskolan hjälpa barn med svårigheter?* Stockholm: Liber utbildning AB.

Höistad, Gunnar (2001). *Mobbning och människovärde*. Stockholm: Förlagshuset Gothia AB.

Karlsson, Rauni (2008). Lekens form och innehåll – gestaltningar av demokratiska aspekter i en förskolekontext. I: Sandberg, Anette (red.) (2008) *Miljöer för lek, lärande och samspel*. Lund. Studentlitteratur.

Kvale, Steinar & Brinkmann, Svend (2009). *Den kvalitativa forskningsintervjun*. Lund: Studentlitteratur.

Luttrupp, A, Norling, M & Balton, S (2007). Intervention Practice for preschool children in need of special support: Comparative analysis between South Africa and Sweden. *South African Journal of Occupational Therapy*.

- Lutz, Kristian (2009). *Kategoriseringar av barn i förskoleåldern. Styrning och administrativa processer*. Malmö: Malmö Högskola.
- Nilholm, Claes (2007). *Perspektiv på specialpedagogik*. Lund: Studentlitteratur.
- Palla, Linda (2009). *En förskola för alla: tre artiklar om förskola och (special)pedagogik*. Specialpedagogiska rapporter och notiser från Högskolan Kristianstad.
- Persson, Bengt (2008). *Elevens olikheter och specialpedagogisk kunskap*. Stockholm: Liber.
- Pramling Samuelsson, Ingrid & Sheridan, Sonja (2006). *Lärandets grogrund: Perspektiv och förhållningssätt i förskolans läroplan*. Lund: Studentlitteratur.
- Rosenqvist, Jerry (2007). Några aktuella specialpedagogiska forskningstrender. I: Claes Nilholm & Eva Björck-Åkesson (red.). *Reflektioner kring specialpedagogik – Sex professorer om forskningsområdet och forskningsfronterna*. Stockholm: Vetenskapsrådet.
- Sandberg, Anette & Vuorinen, Tuula (2008). Barndomens lekmiljöer – förr och nu. I: Sandberg, Anette (red.) (2008) *Miljöer för lek, lärande och samspel*. Lund. Studentlitteratur.
- Sandberg, Anette & Norling, Martina (2009). Pedagogiskt stöd och pedagogiska metoder. I: Sandberg, Anette (red.) (2009) *Med sikte på förskolan – barn i behov av stöd*. Lund: Studentlitteratur.
- Sjöberg, Elisabet (1997). *Barn som behöver mer. Om arbetsmetoder, handlingsplaner och föräldraåsikter i förskolan*. Stockholm: Socialtjänsten, FoU-byrån.
- Skolverket (2001). *Att arbeta med särskilt stöd med hjälp av åtgärdsprogram: en skrift från Skolverket*. Liber.
- Sonnander, Karin, Söder, Märten & Ericsson, Kent (red.) (1997). *FORSKARE OM UTVECKLINGSTÖRNING perspektiv – kunskaper – utmaningar*. Uppsala: Universitets Förlag
- Tideman, Magnus, Rosenqvist, Jerry, Lansheim, Birgitta, Ranagården, Lisbeth & Jacobsson, Katharina (2004). *Den stora utmaningen: Om att se olikhet som resurs i skolan*. Halmstad & Malmö: Högskolan i Halmstad & Malmö Högskola.
- Toshach, Ingrid (1983). *"Barn med behov av särskilt stöd" och förskolepersonalens planeringsarbete*. Rapport projektet SIF. Göteborg: Göteborgs Universitet, Institutionen för praktisk pedagogik.
- Utbildningsdepartementet (2001). *Läroplan för förskola/ Lpfö 98*. Stockholm: Fritzes förlag.
- Öhlmér, Inger (2004). *Åtgärdsprogram. Ett verktyg i skolans vardag*. Västerås; IÖ Respons

Internetkällor:

Skolverket (2006). *Att arbeta med särskilt stöd – några perspektiv*. Stockholm: Liber.

[Hämtad 2010-11-12]

Skolverket (2008) *Tio år efter förskolereformen: nationell utvärdering av förskolan*. Rapport 318. Stockholm: Fritzes. [Hämtad 2010-11-12]

SOU 1999:63. *Att lära och leda: En lärarutbildning för samverkan och utveckling*. Slutbetänkande av lärarutbildningskommittén. Stockholm: Utbildningsdepartementet. [Hämtad 2010-11-30]

Vetenskapsrådet (2002). *Forskningsetiska principer inom humanistisk och samhällvetenskaplig forskning*. www.vr.se [Hämtad 2010-11-03]

Bilaga 1.

Frågor till pedagogerna

- Berätta lite om din bakgrund (titel, antal yrkesverksamma år, utbildningsår etc.)
- Vilken erfarenhet har du av barn i behov av särskilt stöd?
- Vad innebär begreppet barn i behov av särskilt stöd för dig?
- Vad innebär det för verksamheten att ha barn i behov av särskilt stöd?
- Hur ser du på din kompetens för att kunna möta alla barn i behov av särskilt stöd? Får du möjlighet till kompetensutveckling?
- Vad kan vara bakomliggande faktorer när barn är i behov av särskilt stöd?
(individ, grupp och organisationsnivå)
- När anser du att specialpedagogens stöd blir aktuellt?
- På vilket sätt kan specialpedagogen vara ett stöd för dig?

Bilaga 2.

Frågor till specialpedagogerna

- Berätta lite om din bakgrund (titel, antal yrkesverksamma år, utbildningsår etc.)
- Vad innebär begreppet barn i behov av särskilt stöd för dig?
- Vad kan vara bakomliggande faktorer när barn är i behov av särskilt stöd?
(individ, grupp och organisationsnivå)
- Vad kan det finnas för behov av stöd hos barnen? Pedagogerna?
- Hur kan det pedagogiska stödet se ut? (ex handledning)